

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 37, BR. 1, 1-32, ZAGREB, LISTOPAD 1989.

SINKRONIJA I DIJAKRONIJA U TVORBI RIJEČI*

Stjepan Babić

U naslovu su spomenute dvije ključne riječi: sinkronija i dijakronija. Da razlikujemo ta dva pojma, zasluga je, kako je dobro poznato, Ferdinanda de Saussurea. To je jedan od njegovih značajnih prinosa suvremenoj lingvistici. Razlikovanje je nastalo kao reakcija na cijelu lingvistiku 19. stoljeća koja je bila usmjerena samo na povijesno promatranje jezičnih pojmova. De Saussure je spoznao da valja razlikovati ta dva gledišta i znati što pripada jednomu, a što drugom području kako bismo jezične pojave ocjenjivali točno. Bez toga razlikovanja nema valjanih rezultata.

Iako je de Saussureovo učenje staro već gotovo jedno stoljeće, ipak je ova tema još uvijek aktualna jer s jedne strane nisu razjašnjeni svi teoretski problemi, a još manje praktični, npr. kako ćemo sinkroniju odrediti konkretno u određenom jeziku, a valja napomenuti da još ima lingvista koji svojim radovima pokazuju da ne razumiju odnos tih dvaju aspekata jezičnih promatranja ni u onoj mjeri u kojoj bismo to od njih mogli očekivati.¹

Sa sinkronijskoga gledišta proučavaju se pojave koje u jeziku postoje istodobno, u njihovu međusobnom odnosu, u sustavu, što riječ sustav dobro izriče, su-stav, a dijakronijsko gledište prati razvoj pojedinih pojava u vremenskom tijeku, kako su nastajale, mijenjale se, smjenjivale i nestajale.²

* Predavanje na Jugoslavenskom seminaru za strane slaviste održano u Zadru 26. kolovoza 1988.

¹ Usp. npr. rad R. Marojevića u kojem on pokazuje potpuno nerazumijevanje za odnos sinkronije i dijakronije. Budući da se bavi tvorbom riječi, a rusist je, nije vjerojatno da mu nije poznata ruska lingvistička literatura, npr. Zemška. Ne želim kriti da sam se odlučio za ovu temu upravo povodom Marojevićeva rada. Dakako, u predavanju nisam imao ovu napomenu.

² Da bih te nazive približio zainteresiranim čitateljima bez posebne lingvističke naobrazbe, sinkroniju sam označio riječju *istodobnica*, a dijakroniju *raznodobnica* (1986, 540). Prof. J. Hamm u svojim predavanjima imao je nazive *jednovremenost* i *raznovremenost*.

Nekad se smatralo da je sinkronija statična disciplina, a dijakronija dinamična. Djelomično to mišljenje proistječe iz de Saussureova shvaćanja jer on kaže:

»Termini *evolucija* i *evolutivna lingvistika* precizniji su, i mi ćemo ih često upotrebljavati; nasuprot tome, može se govoriti o nauci *stanja jezika* ili o *statičnoj lingvistici*.

Međutim, da bismo bolje označili tu suprotnost i to ukrštanje dve vrste fenomena koji se odnose na isti predmet, radije ćemo govoriti o *sinhroničnoj* lingvistici i o *dijahroničnoj* lingvistici. *Sinhronično* je sve što se odnosi na statični vid naše nauke, dijahronično sve što se tiče evolucije. Isto tako, sinhronija i dijahronija označavaće jedno stanje jezika, odnosno jednu fazu evolucije.« (Str. 149.)

Na drugom mjestu, određujući sinkroniju, kaže:

»Sinhronija poznaje samo jednu perspektivu, perspektivu govorećih subjekata, i cela njena metoda sastoji se u prikupljanju njihovih svjedočenja; da bi se znalo u kojoj je meri nešto stvarnost, potrebno je i dovoljno je da se ispita u kojoj meri to postoji za svest subjekata.« (Str. 159.)

Ipak, i u sinkroniji ima određene dinamičnosti. P. Tekavčić kaže:

»...danas znamo i to da čiste, potpune sinkronije nema niti je može biti, jer bi potpuna sinkronija bila isto što i statičnost, a toga ni u jednom živom jeziku nema. Dokle god je, naime, jezik živ, tj. dok postoje izvorni govornici koji ga govore, u jeziku neprekidno postoji dijaktonično jedinstvo *s t a r o g a* (što nestaje) i *n o v o g a* (što nastaje).« (Str. 27.)

Ako uzmemo današnje govornike jednoga književnog jezika, onda među njima imamo bar četiri naraštaja, dakle oni koji su školovani u rasponu od šezdesetak godina i nije normalno očekivati da se svi služe potpuno istim jezikom. Jezične su promjene vidljive već za dvadesetak godina. Imao sam prilike čuti za jezičnu pojavu koju su stariji naraštaji još aktivno upotrebljavali da pripadnik najmlađega kaže: Nikad čuo.

Odmah valja reći da sinkroniju ne smijemo poistovjetiti sa suvremenim stanjem, što već proizlazi iz de Saussureova učenja, sinkroniju valja shvatiti kao istodobnost, a to možemo imati u 11, 16. ili 20. stoljeću, važno je da odnosi postoje istodobno u jeziku. Međutim teškoće nastaju kad treba jedan sinkronijski sloj, jedan sinkronijski prijesjek odrediti konkretno. Tu već ni de Saussure ne daje precizne naputke. On kaže:

»U praksi, stanje jezika nije jedna točka, već više ili manje dug vremenski prostor u toku kojeg je suma promena minimalna. Tu može biti reč o desetak godina, o jednoj generaciji, jednom stoleću, pa čak i više. Jedan jezik će se jedva menjati za dug rok, da bi onda u nekoliko godina pretrpeo ogromne promene. Od dva jezika koji koegzistiraju u istom periodu jedan može mnogo evoluirati, drugi skoro nimalo; u ovom posljednjem slučaju proučavanje će nužno biti sinhronično, u prvom dijahronično. Jedno apsolutno stanje definiše se odsustvom promena, a kako se i pored svega jezik menja, pa bilo to i vrlo malo, proučavanje stanja jezika praktično znači prenebregnuti promene od manjeg značaja, isto kao što matematičari prenebregavaju infinitezimalne količine u izvesnim operacijama, na primer, u logaritamskim računima.« (1977, 173. i 174.)

R. Katičić to precizira i kaže da su jezične promjene jedinice za protjecanje lingvističkoga vremena i upozorava da lingvističko vrijeme nije isto što i astronomsko vrijeme (usp., 1965, posebno str. 37. i 1970), ali unatoč tomu kad želimo odrediti suvremeno stanje hrvatskoga književnog jezika konkretno, njihov suvremeni sinkronijski prijesjek, naići ćemo na prilične teškoće.

Obično se kaže da suvremeni hrvatski književni jezik počinje od Lj. Gaja i hrvatskih preporoditelja, posebno od gramatičara Vjekoslava Babukića i Antuna Mažuranića, a zatim djelovanjem Adolfa Vebera Tkalčevića i Bogoslava Šuleka jer su mu oni odredili osnovnu gramatiku i leksičku normu koja svojom glavinom djeluje i danas, bilo svojim jedinicama, bilo smjerom koji je njihovim radom određen, pogotovo na području rječnika, što je za tvorbu prilično važno. Benešićev Rječnik hrvatskog književnog jezika, što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti ima u podnaslovu »od PREPORODA do I. G. KOVAČIĆA«.

Ipak, nesumnjivo je da je hrvatski književni jezik postojao i prije iliraca. Oni su ga samo proširili na cijelo hrvatsko jezično područje. D. Brozović smatra da suvremeni hrvatski književni jezik počinje od polovice 18. stoljeća, od A. Kačića Miošića i A. M. Reljkovića (usp. 1978), u jednom smislu s pravom. Zbog toga je i Katičićeva Sintaksa izrađena na primjerima hrvatske književnosti od Kačića i Reljkovića do danas. Ipak, jedno je jasno da i to nije bez velikih teškoća jer jezik od Kačića i Reljkovića ni jezik od hrvatskoga preporoda nije tako jedinstven da bismo mogli reći da u svemu odražava suvremeno stanje, pogotovu što je potkraj 19. stoljeća doživio znatan preokret djelovanjem hrvatskih vukovaca, prvenstveno napuštanjem različitih imeničkih oblika za DLI množine, a i uvođenjem fonološkoga pravopisa i određenja čvršće norme s njime povezane, jer Brozov pravopis kao knjiga nije bio samo pravopis, kao ni jedan poslije njega. Smatra se da je tada hrvatski književni jezik dobio svoj konačni lik. »Hrvatska standardna novoštokavština dobila je tada svoj konačni oblik i od tada je moguć samo polagani čisto evolucijski razvoj« kaže D. Brozović (1985, 9).

Jezične su razlike od kraja 19. stoljeća do danas neznatne pa bismo to razdoblje, teoretski gledano, mogli smatrati jednom cjelinom, sinkronijom, ali upravo u rječničkom pogledu bilo je većih lomova, 1918. stvaranjem Jugoslavije i s time snažno nasilno nametanje riječi koje nisu bile svojstvene hrvatskom književnom jeziku, posebno u pravnom, upravnom, vojnom, a i drugim područjima društvenoga života, zatim 1945. korjenitom promjenom društvenoga poretka i u vezi s time i jezika, opet prvenstveno u rječničkom pogledu, iako je bilo i u gramatičkom, npr. u snažnom proširenju genitiva posvojnog na štetu posvojnoga pridjeva.

Zato možemo reći da ćemo suvremeni sinkronijski prijesjek dobiti ako uzmemo jezik kako se *danas* upotrebljava. No time sinkronijski prijesjek još nije dovoljno određen jer riječ danas ima uže i šire značenje. Ako ga uzmemo u užem značenju, tj. jezik današnjeg dana, tada bismo se ograničili na veoma kratko jezično razdoblje, ali veoma jasno i jednoznačno određeno. Teoretski bi to imalo svoje opravdanje jer u jednom sadašnjem danu ima dovoljno jezične građe, pisane i usmene na temelju koje bismo dobro mogli opisati suvremeni književni jezik, ali to ima i dva nedostatka. Praktički bi tu građu bilo veoma teško skupiti, a kad bismo je i skupili i ograničili se na nju, ne bismo mogli uzeti starije pisce kao što su I. Mažuranić, Šenoa, Kranjčević, Matoš, Vidrić, Ujević, Krleža . . . , da i ne spominjem starije, Kačića, Reljkovića, Kanižlića, Došena, Ivanošića jer je i njihov udio ugrađen u suvremeni hrvatski književni jezik.

Zato ćemo biti precizniji ako pojam suvremeni odredimo tako da kažemo da je suvremeno sve ono što se upotrebljava ili se može upotrijebiti i današnjega dana. Taj kriterij dovoljno jasno razgraničava jezičnu prošlost, dijakroniju, od suvremenoga stanja, sinkronije, a u isto vrijeme dopušta da se poslužimo i primjerima starijih pisaca, ako bismo i danas tako mogli reći. Kriterij je za to jednostavan, a dobro je poznat jer

je veoma proširen: prihvaća li, ovjerava li izvorni govornik takve primjere ili ih ne prihvaća, ne ovjerava.

Samo i tu nailazimo na neke teškoće jer smo rekli da su izvorni govornici pripadnici nekoliko naraštaja i da zbog toga ne bismo uvijek dobili jednoznačne odgovore. Neke bi pojave jedni prihvatili, a drugi ne bi, odnosno gledano kao cjelina bile bi prihvaćene i jedne i druge. Ipak nismo zbog toga nemoćni. Različite pojave tako prihvaćene sve pripadaju sinkroniji, a možemo ih dobro razgraničiti ako ih promatramo statistički i stilistički.

Tomo Maretić se na početku našeg stoljeća zalagao da pridjevi od imenica *anatomija, geografija, historija, kemija* ... budu, *anatomički, geografski, historički, kemički*... (1906.) Zbog njegova ugleda ti su se neko vrijeme tako i upotrebljavali i gotovo sve *kemijske čistionice* u Zagrebu imale su natpis *kemička čistion(ica)*. One čistionice koje su imale neprekidnu tradiciju zadržale su taj naziv u natpisu i do naših dana, ali kako ta tvorba nije prevladala, nego je napuštena, zadržala se samo sporadično, pa su npr. i one čistionice koje su u natpisu imale pridjev *kemički*, u izlogu imale *kemijsko čišćenje*. Ipak, na temelju toga moramo utvrditi da u suvremenom stanju od imenica kao *kemija* imamo *kemijski* i *kemički*. Međutim, problem rješavaju statistika i stilistika. Napravimo li statistiku, dobit ćemo otprilike ovaj odnos:

kemijski 99 %

kemički 1 %

Ocijenimo li ta dva pridjeva stilistički, dobivamo ove vrijednosti:

kemijski - stilski neobilježen, neutralan pridjev.

kemički - stilski obilježen kao starinski.

Promotrimo li to tvorbeno, prema plodnosti, dobit ćemo pravilo: od (grčkih) imenica na -ija odnosni se pridjevi tvore sufixsom -ski, sa skraćenom ili neskraćenom osnovom: *geografija* > *geografski*, *kemija* > *kemijski*..., *kemički* je neplodan tip (Potanje o raspodjeli v. Babić, 1986, 356. i 357.)

Dakle za razgraničenje sinkronije i dijakronije mogu se naći sasvim pouzdani kriteriji.

R. Katičić koji u Sintaksi ima velik vremenski raspon, veći od dva stoljeća, često se za razgraničenje služi stilskim oznakama, među kojima nisu rijetke ovakve: »snažno stilski obilježen kao starinski i pučki izraz.« U cjelini nas uči da razlikujemo starinsko od zastarjeloga, pa sve primjere toga velikog raspona stavlja u odnos prema suvremenom govorniku.

Takva se kolebanja kreću u određenim okvirima. Mogli bismo sa sigurnosti tvrditi da nitko ne bi upotrijebio poluglasove jer i jor, ali ih ipak nalazimo u Maretićevom (1931) i Živkovićevu (1963) opisu tvorbe riječi. Oni ih upotrebljavaju upravo zato što nisu razlikovali sinkroniju od dijakronije, kao ni etimologiju od tvorbe riječi. Doduše, kod Maretića bismo upotrebu jera i jora mogli tumačiti kao intuitivno osjećanje pojma nultoga sufixa da ih je upotrijebio samo za tvorbene riječi kao što su *mig* (od *migati*), *stid* (od *stidjeti se*), *voz* (od *voziti*) pa *brzoplet...*, *laž*, *skrb*, *nedostiž*, *poklič*, *potoč...*, ali on ih ima i u netvorbenih riječi kao *Bog*, *brijeg*, *duh*; *grob*, *med*, *rog*, *vuk*, *zub...*, *ćud*, *dob*, *krv*, *mjed...*

Razlikovanje sinkronije od dijakronije posebno je važno u tvorbi riječi jer je tvorba riječi izrazito sinkronijska pojava. Da bi se moglo govoriti o tvorbi riječi, mora postojati odnos dviju riječi i on mora biti istodoban, što znači sinkronijski. Ako tvorbeno

veza postoji, ali nije istodobna sa sinkronijskoga gledišta, nije po srijedi tvorba riječi. Ali vrijedi i obrnuto. Ako u suvremenom stanju veza postoji, glasovna i semantička, posrijedi je tvorba riječi, iako etimološki, dijakronijski gledano nema tvorbene veze. To znači da se etimologija i tvorba riječi mogu podudarati, ali se mogu i razilaziti. Pokazat ću to na nekoliko primjera.

Tako je riječ *poriluk* nastala od latinske riječi *allium porrum*, ali joj se značenje može normalno opisati preoblikom → luk kojemu se listovi lako pore, i po tome je to tvorbena riječ. Ušla je u tvorbeni tip čistih složenica s glagolom u prvom dijelu i ne može se od njih razlikovati (usp., Babić, 1986, t. 1210-1214).

Da etimologija, a onda ni dijakronija nije važna za suvremenu tvorbu, za sustavne tvorbene odnose na sinkronijskoj razini, pokazuje i riječ *bakrač* 'kotao od bakra'. Ona je turskoga podrijetla (tur. bakrač), kao i *bakar* (tur. bakır) pa ta tvorba nije nastala u našem jeziku, ali kako *bakrač* s riječi *bakar* ima obje veze, i glasovnu i semantičku, to je tvorbena riječ, odimenička tvorba sufiksom *-ač*, pa ju je potrebno navesti kao takvu. Pripada tipu s malim brojem izvedenica (usp. Babić, 1986, t. 255.)

Uz imenicu *fronta* u hrvatskom književnom jeziku upotrebljava se normalno samo odnosni pridjev *frontovski*, *frontni* je rijedak, a potencijalni *frontovni* nije potvrđen pa se može reći da je *frontovski* izveden od *fronta* iako je dijakronijski mogao nastati od *front*, što je veoma vjerojatno, ali nije dokazano, a za sinkronijske tvorbene odnose nije ni važno jer su *fronta* i *frontovski* u međusobnom tvorbenom odnosu i on može poslužiti kao uzorak za nove tvorbe, premda je sustavnije *banka* > *bankovni*.

U popis pridjevnih sufiksa uvrstio sam i *-stveni* i napisao »U *znanstveni* 'koji se odnosi na znanost'« (1986, 388), iako sam dobro znao da je taj pridjev izveden sufiksom *-eni* od imenice *znanstvo*, koja se još u 18. stoljeću upotrebljavala kao istoznačnica s riječju *znanost*. Kako se imenica *znanstvo* prestala upotrebljavati, a od *znanost* nije izveden pridjev *znanosni*, jer je već postojao istoznačni pridjev *znanstveni*, koji se i dalje upotrebljavao, to je stupio u odnos s imenicom *znanost* kao njezin odnosni pridjev i po tom je odnosu nastao sufiks *-stveni*. Po načelima sinkronijske tvorbe morao se naći u popisu pridjevnih sufiksa. Jedno je dakle postanak tog sufiksa, a drugo je njegovo postojanje u sinkronijskom tvorbenom odnosu. A da je taj odnos specifičan, pokazuje i to što je to izolirana pojava.

Tvorbeni odnos imenica koje označavaju glagolsku radnju (nomen actionis) i istomorfemskoga glagola zadaju lingvistima prilične teškoće koje su se rješavale različito, a sve vjerojatno nije riješeno ni danas.

Ruska lingvistica E. A. Zemka daje za taj odnos ovo pravilo:

»Ako osnove pripadaju raznim vrstama riječi (na primjer, *agit-irati* - *agit-acija*) nazvat ću izvedenicom onu koja izražava značenje kategorijalno svojstveno drugoj vrsti riječi.« (Str. 65.)

Kako je glagolu svojstveno značenje radnje, to znači da je *agitacija* izvedena od *agitirati*, a nije obratno. Uopćeno rečeno: *V* > *nomen actionis*. To gledište prihvaća i ruski lingvist I. S. Uluhanov i izriče ga gotovo istim riječima:

»...od dviju riječi koje pripadaju raznim vrstama riječi, a imaju istovjetno leksičko značenje, tvorbenom treba smatrati onu koja izražava značenje kategorijalno svojstveno drugoj vrsti riječi.« (Str. 38.)

Promatrajući konkretne primjere Uluhanov dolazi do imenice *boks* i glagola *boksati*, rus. *boks-boksirovat'*. Znajući engleski i ruski ili hrvatski bit će nam sasvim normalna tvrdnja da je *boks* u te jezike preuzet iz engleskoga, a od njega su izvedeni gla-

goli *boksati*, *boksirovat'*. Međutim po navedenom pravilu izlazi da je preuzet glagol *boksati*, a od njega izvedena imenica *boks*. Naime, *boks* znači nomen actionis jer se može zamijeniti glagolskom imenicom *boksanje*, dakle *boks* < *boksati*.

Da bi spasio etimologiju, podrijetlo, Uluhanov nastoji precizirati navedeno pravilo i kaže da treba dobro provjeriti istovjetnost leksičkih značenja ako riječi pripadaju različitim vrstama riječi. Zato kaže da *boks* ne znači samo »nanošenje udaraca protivniku rukama u skladu s određenim pravilima«, nego »oblik sporta za koji je značajno nanošenje...« (Str. 39). Međutim, pitanje je koliko je opravdano takvo tumačenje, koliko se time odlazi od tvorbenoga značenja i prelazi u leksičko. Imenica *boks* označuje glagolsku radnju kao i *boksanje*, i imenica bi *boksanje* jednako tako mogla biti naziv za oblik športa kao što je plivanje, veslanje, mačevanje..., ali tada nitko ne bi tvrdio da ta tvorenica nije izvedena od glagola *boksati*. Uluhanova smeta etimološka istina i on se muči da je spasi, a to nije potrebno jer tvorba riječi ne ispituje etimologiju, podrijetlo riječi, nego sinkronijske tvorbene odnose. A po njima izlazi *glagol* > *glagolska imenica*, dakle *boksati* > *boks*. U ovom se konkretnom slučaju može spasiti i etimološka istina. U engleskom postoji imenica *box* i glagol (*to*) *box*. Može se reći da smo preuzeli i glagol (*to*) *box* > *boksati* i imenicu *box* > *boks* i oni su upali u naše tvorbene odnose kao *drijem* < *drijemati*, *hod* < *hodati*... da i ne govorimo da smo mogli najprije preuzeti glagol *boksati* pa od njega izveli imenicu *boks*.

Sličnu sam teškoću imao s imenicom *juriš* i glagolom *jurišati*. Kad se uzmu te dvije riječi u promatranje u međusobnom tvorbenom odnosu, onda je jasno da je imenica *juriš* izvedena od glagola *jurišati* jer *juriš* znači glagolsku radnju i može se zamijeniti glagolskom imenicom *jurišanje*. Međutim, A. Škaljić piše:

»*Juriš*, -iša m (tur.) *navala*, *napad* (...) tur. *yürüyüş*«
 »*jurišati*, *navaljivati*, *napadati*. Izv. od *juriš* (v.)« (Str. 374.)

P. Skok doduše kaže da smo iz turskoga preuzeli glagol *jürđsat* i imenicu *juriš*, ali da su glagoli *jurišati*, *jurišiti* denominali (faktivivi) na *-ati*, *-iti* od imenice *juriš*. (I, str. 786.) Znajući sve to, ja sam napisao:

»Rješenja koja daju dijakronija i sinkronija ne moraju se uvijek podudarati i katkada se i ne podudaraju.

Imenica *juriš* turskoga je podrijetla, a *jurišati* je izvedenica od nje, ali u sinkronijskom je promatranju odnos obratan: *jurišati* > *juriš* jer *juriš* znači radnju i može se zamijeniti riječju *jurišanje*, pa je izvedenica po kriteriju navedenom u t. 1028.³

Valja napomenuti da ta nepodudaranja nisu bitna za tvorbeni sustav jer su obično posrijedi pojedinačne pojave, slabo plodni ili neplodni tipovi, pojave na samoj tvorbenoj granici, pa ukoliko i zadaju određene teškoće, ipak je važno da ostanemo u sinkronijskim granicama. (Usp. Babić, 1966, 72-77.)« (1986, str. 288.) I danas nemam što tomu dodati niti u knjizi što bitno mijenjati u odnosu na sinkroniju i dijakroniju.

To ne znači da pravilo E. A. Zemske i I. S. Uluhanova ne treba preispitivati, daljnja ispitivanja mogu pokazati da ga treba modificirati ili dopuniti, ali bez obzira na to valja naglasiti da tvorbeni odnosi ne moraju vjerno odražavati etimološke istine jer se sustavni odnosi s vremenom mogu mijenjati.

I Zemska navodi dva primjera takvoga nepodudaranja. Da bi pokazala razliku

³ U t. 1028 daje se pravilo E. A. Zemske i I. S. Uluhanova.

između sinkronijske i dijakronijske tvorbene analize, navodi ruske primjere дояр и доярка, зонт и зонтик. Sa sinkronijskoga tvorbenog gledišta moramo te riječi po obliku i po smislu postaviti u niz riječi koji imaju jednu osnovu i isti afiks pa dobivamo:

1) дояр : доярка = артист : артистка = студент : студентка i sl.

2) зонт : зонтик = дом : домик = стол : столик i sl.

Očito je da se u objema skupinama javlja isti odnos: druge su riječi izvedenice od prvih jer su složenije po obliku – uz tvorbenu osnovu imaju i sufikse -ка i -ик i po smislu jer imaju semantički dodatak: (1) osoba ženskoga spola, (2) malen. S gledišta povijesne tvorbe, kaže E. Zemška, odnosi su među tim parovima drugačiji. Riječ дояр vremenski je kasnija, ona je tvorena od riječi доярка u doba kada je »dojenje« (—muženje) krava u kolektivnim gospodarstvima prestalo biti zanimanje samo žene.

Riječ зонтик javlja se prije nego зонт. Ona je nastala od nizozemskoga Zonnedeck. Završetak -ик u sastavu te riječi stao se shvaćati kao deminutivni sufiks, kao i riječima столик, мячик, коврик, носик, i tada je nastala riječ зонт kao neumanjena imenica.

»Prema tome, rezultati analize riječi s gledišta sinkronijske i povijesne tvorbe riječi uvijek se ne podudaraju«, zaključuje Zemška (str. 8).

Zanimljivo je ovdje spomenuti da su te misli specifična primjena misli koju nalazimo već kod de Saussurea.

»Sinhronična istina izgleda negacija dijahronične istine, i ako se stvari površno posmatraju, čini se kao da valja birati; u stvari, to nije potrebno; jedna istina ne isključuje drugu. Ako je *dépit* značio na francuskom 'prezir', to mu ne smeta da danas ima sasvim drugo značenje; etimologija i sinhronična vrednost jesu dve različite stvari. Isto tako, tradicionalna gramatika modernog francuskog uči da je u izvesnim slučajevima *participum praesenti* promjenljiv i da se slaže kao pridev (v. 'une eau courante' - 'tekuća voda'), a da je u drugim slučajevima nepromjenljiv (v. 'une personne courant dans la rue' - 'lice koje trči ulicom'). Ali nam istorijska gramatika pokazuje da tu nije reč o jednom istom obliku: prvi oblik je produženje latinskog participa (*currentem*), koji je promjenljiv, dok drugi dolazi od nepromjenljivog gerundiuma ablativuma (*currentō*). Da li sinhronična istina protivreči dijahroničnoj, i treba li odbaciti tradicionalnu gramatiku u ime istorijske gramatike? Ne, jer to bi značilo da vidimo samo pola istine. Ne treba verovati da je istorijska činjenica jedino važna i dovoljna da sazda jedan jezik. Istina je da, što se porekla tiče, u participu *courant* postoje dve stvari, ali ih lingvistička svest zbližuje i vidi samo jednu: ta istina je isto toliko nepobitna kao i ona druga.« (Str. 166.)

Neslaganje dijakronijske i sinkronijske istine u primjerima зонт и зонтик, *juryš* и *juryšati* pa и *boks-boksati* samo je osvijetljenje de Saussureove misli na tvorbenom području pa se možemo pitati koliko je bilo potrebno Uluhanovljevo mučno nastojanje da spasi *boks* kao netvorbenu riječ. Drugo je odnos дояр и доярка. Tu дояр možemo uzeti kao potencijalnu riječ.⁴

Određujući vremensku granicu u Tvorbi riječi ja sam uzeo 1860. Ta bi godina mogla biti nekakav međaš zbog pada apsolutizma i objave listopadske diplome, nastup A. Šenoe i s njime početak realizma u hrvatskoj književnosti, međutim, ja nisam

⁴ O potencijalnim riječima govori i sama Zemška, usp. str. 217. i dalje.

na to mislio kad sam uzimao tu godinu. Ona je izrazito operativne naravi. Uzeta je da obuhvati posljednjih stotinu godina, a pogodovale su joj i neke leksikografske činjenice. Akademijin rječnik u načelu obuhvaća rječničko blago do 1850. godine, a 1860. izlazi Šulekov Njemačko-hrvatski rječnik koji u tvorbenom smislu znači početak jedne nove etape u razvoju leksičkoga blaga hrvatskoga jezika. 1860. uzeta je kao granica na kojoj se sve dotadašnje riječi koja su nastavile i dalje živjeti smatraju zatečenim stanjem, i od koje se onda dalje promatraju sustavni odnosi, plodnost pojedinih tipova, tvorbenost i netvorbenost (motiviranost i nemotiviranost) pojedinih riječi i sl. One riječi koje poslije 1860. nisu imale upotrebne potvrde, a po općem poznavanju jezika zna se da se ne upotrebljavaju nisu uzimane u obzir za proučavanje tvorbe.

Sad je jasnije gdje je mjesto za dijakronijsku tvorbu.

De Saussure kaže:

»Dijahronična lingvistika će, nasuprot tome, izučavati odnose koji povezuju sukcesivne termine nesagledane od iste kolektivne svesti, koji zamjenjuju jedni druge ne čineći međusobno sistem.« (Str. 170.) A P. Tekavčić precizira: »... dijakronija zapravo i nije drugo nego usporedba dviju ili više sinkronija...« (Str. 27.)

Dijakronija dakle promatra odnose između više sinkronija, proučava postanak novih tvorbenih tipova, njihov razvoj i sl.

LITERATURA

- S. Babić, 1966, *Sufiksna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku*, Rad JAZU, 344, Zagreb.
- 1986, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb.
- I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, 1963, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.
- D. Brozović, 1978, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, str. 9-83.
- 1985, *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Jezik, XXXIII, Zagreb, str. 1-15.
- R. Katičić, 1965, *O prirodi jezičnog razvoja*, Jezik, XII, Zagreb, str. 33-41, isto u knjizi *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1971, str. 121-131.
- 1970, *Jezično vrijeme*, Kolo, god. VIII (novi tečaj), br. 10, Zagreb, str. 1109-1118, isto, *Jezikoslovni ogledi*, str. 158-169.
- 1986, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- T. Maretić, 1906, *Kako da tvorimo pridjeve prema grčkijem imenicama na -ija?*, Nastavni vjesnik, XIV, Zagreb, str. 569-572.
- 1931, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- R. Marojević, 1987, *Stjepan Babić, Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JF, XLIII, Beograd, str. 245-262.
- P. Škok, 1971-1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, I, 1971, II, 1972, III, 1973, IV, 1974.
- F. de Saussure, 1977.
- F. de Sosir, Opšta lingvistika*, Beograd.
- A. Škaljić, 1965, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- P. Tekavčić, 1979, *Uvod u lingvistiku*, Zagreb.
- I. S. Uluhanov, 1975, *Otnošenje motivaciji između glagolom i suščestvitel'nym so značenijem dejstvija*, VJa, 4, Moskva.
- E. A. Zemskaja, 1973, *Sovremennyj russkij jazyk - Slovoobrazovanije*, Moskva.
- S. Živković, v. I. Brabec.

S a ž e t a k

Stjepan Babić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 541.1:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen 3. rujna 1988, prihvaćen za tisak
10. studenoga 1988.

Synchrony and Diachrony in Word Formation

The author shows the difference between synchronic and diachronic approach to language data, using Croatian and Russian examples.

SLOVENSKA REČENICA U ANTE KOVAČIĆA
Uz sto godina od smrti pisca romana *U registraturi*
(1854-1889)
Vladimir Anić

0.1. U ranim pripovijetkama Ante Kovačića *Ljubljanska katastrofa* i *Ladanjska sekta* nalaze se ovi primjeri prepoznatljive slovenske strukture rečenice: *Hrvati valja da se brinemo za svoje blago; Zar je ta zemlja toli gola da Hrvati poginemo na tlu njezinome s gladi; Slobodni građani ovoga mjesta ustrajamo sektu Motiku/ Ovdje vidimo da je, kao u slovenskom jeziku, imenica subjekt prvog lica množine. U hrvatskom ili srpskom jeziku (kao npr. u njemačkom, talijanskom itd.) takva imenica dolazi samo apozitivno uz zamjenicu: \emptyset Hrvati: *Mi Hrvati*, dakle $\emptyset + im S$: *zam. 1. lica mn + im S*. 1.0. Ova struktura može se promišljati na razne načine.*

a. Jedan mnogima privlačan način razmišljanja bit će da strukturu svojstvenu slovenskoj sintaksi poveže s temom i ustvrdi da time pisac plastičnije opisuje Sloveniju ili »karakterizira« govornike njene ljude. Da bi takvo domišljanje izmaklo voluntarizmu i dobilo na znanstvenom dignitetu, moralo bi otkriti razlog po kojem će se ta slovenska struktura zakonito javiti svaki put kad pisci opisuju Sloveniju i Slovence. Međutim, takvu zakonitost u primjerima iz Kovačića neće biti lako uspostaviti na uvjerljiv način. U *Ladanjskoj sekti* pisac nema taj tematski poticaj, a u *Ljubljanskoj katastrofi* tekst u prvom licu mn. je na hrvatskom jeziku i ne govori ga Slovenac. To su teškoće na koje mora računati stilističar individualnoga, pogotovu ako želi izraditi svoj repertoar pojmova (to bi mogli biti pojmovi kao vjeran opis, želja za prilagođavanjem sugovorniku, karakterizacija i slični).

b. Drugi način razmišljanja može početi od dijalektološkog podatka da se ta struktura još dade potvrditi u Mariji Gorici, rodnom mjestu Ante Kovačića, a dade se dovesti i u vezu s njegovim porijeklom, posebno po majci »iz Pišec na Štajerskem«, kako piše u ispravama. Ako ostanemo pri tome da strukturu vidimo na ovaj način kao natruhu u piščevim ranim djelima, bez težnje da je interpretiramo stilistički, ondâ će nam ona poslužiti kao ilustracija za proces piščeva savladivanja književnog jezika. Tada nisu bez značenja druge činjenice koje bi išle u isti red, npr. da u Veberovoj *Skladnji jezika ilirskoga* 1854. nema ništa o ličnim zamjenicama u poglavlju *O porabi zaimenah*; prema Veberovoj *Slovnici hervatskoj* 1873. Kovačić ima pravilne nastavke lok. i instr. množine, ali za razliku od primjera u tekstu *Slovnice*, on ima produženu osnovu (*na konjevih: na konjih, s fratrevi: s fratři*). Gledano u procesu, izvan sumnje je da slovenska struktura $\emptyset + im S$ nije u Kovačića naučena iz knjiga ni uzornih predložaka